

ԻՍԼԱՄԻ ՀԻՆԳ ՀԻՄՆԱՍՅՈՒՆԵՐԸ ԱՀԼ-Է ՀԱՂԴԻ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Արփիինե Առուշանյան¹

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.255

Իսլամի հինգ հիմնասյուները՝ շահադան, ադոթքը, նվիրատվությունը, պահքը և ուխտագնացությունը պարտադիր են բոլոր մուսուլմաններին՝ և՛ սուննիների, և՛ շիաների համար, սակայն ծայրահեղ շիայական ուղղությունները դրանց հաճախ չեն հետևում, փոփոխությունների են ենթարկում, կամ փոխարինում որևէ այլ, տեղային բնույթ կրող նմանատիպ երևույթներով: Օրինակ, գլխավորապես Իրանի արևմտյան շրջաններում, մասամբ նաև Իրաքում բնակվող ահլ-է հաղդերի սուրբ գրքում՝ Մարանջամում, անդրադառնալով կրոնի հիմնասյուներին, նշվում են ոչ թե վերոնշյալ հինգը, այլ միայն այս կրոնական խմբի կողմից հիմնասյուն համարվող չորսը՝ մաքրությունը, բարեպաշտությունը, անգոյությունը և պատրաստակամությունը: Շահադան առհասարակ բացակայում է, ադոթքը փոխարինվում է ջամով, նվիրատվությունը՝ ծխական զոհաբերությամբ ու հյուրասիրություններով, երկարատև պահքը՝ տարեկան մեկ կամ երկու անգամյա եռօրյա պահքով, իսկ ուխտագնացությունը Մեքքա կամ Մեդինա՝ ահլ-է հաղդերի սրբավայրեր այցելությամբ:

Այստեղ հանգամանալից կանդրադառնանք ահլ-է հաղդերի շրջանում իսլամի հինգ հիմնասյուների պահպանման խնդիրներին, կփորձենք պարզել դրանք այլ տարբերակներով փոխարինելու պատճառները:

Բանալի բառեր՝ ահլ-է հաղդ, իսլամի հինգ հիմնասյուներ, շահադա, ադոթք, նվիրատվություն, պահք, ուխտագնացություն:

¹ Արփիինե Առուշանյանը ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության ամբիոնի դասախոս է: Էլ. փոստ՝ a.arushanyan@ysu.am, ORCID՝ 0009-0006-49755-5617:

Իսլամի հինգ հիմնասյուները (արաբ. arkān al-Islām) իսլամական կրոնական համակարգի կարևորագույն բաղկացուցիչներն են: Դրանք են շահադան (aš-šahādatu, հավատո հանգանակը), սալաթը (աղոթք, արաբ. salāt, պրսկ. namāz), զաքաթը (zakāt, նվիրատվություն), սաումը (արաբ. s'awm, պար. rūzeh, պահքը Ռամադան ամսվա ընթացքում) և հաջը (hajj, ուխտագնացություն), որ ընդունելի են և պարտադիր թե՛ սուննիների և թե՛ շիաների կողմից:

Տասներկուհիմնական շիաները հետևում են կրոնի հինգ հիմնասյուներին (arkān ad-dīn) և տասը պատվիրաններին (furū al-dīn): Կրոնի հինգ հիմնասյուներն են միաստվածությունը (tawhīd, աստծո եզակիության գաղափարը իսլամում), աստվածային արդարությունը (□adl, որը նաև Ալլահի անուններից մեկն է), մարգարեությունը (al-Nubuwwa), իմամաթը (մուսուլմանական համայնքի բարձրագույն ղեկավարման ինստիտուտը, որտեղ աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունները միաձուլվում են) և Ահեդ Դատաստանի օրը (maad), իսկ տաս պատվիրաններն են սալաթը (օրը հինգանգամյա աղոթքը), սաումը (պահքը), զաքաթը (նվիրատվությունը), խումարը ((xoms), պարտադիր հարկ, որ կազմում է տարեկան եկամտի մեկ հինգերորդը), հաջը (ուխտագնացությունը), ջիհադը (jihād, ջանասիրությունն Ալլահի ճանապարհին, պայքար հանուն հավատի), իրախուսել բարին ու լավը (al-amru bi-l-ma□rūfi) և մերժել չարն ու վատը (an-nahyu □ani-l-munkari), թավալլին (tawalli, սերը Ահլ ալ-Բայթի՝ մարգարեի ընտանիքի հանդեպ), թաբարին (tabarri, զերծ մնալ այն ամենից, ինչ դեմ է Աստծուն):

Չնայած իսլամի հինգ հիմնասյուների մասին խոսվում է թե՛ Ղուրանում², թե՛ Գաբրիելի հադիսում³, դրանք չեն ձևավորվել միաժամա-

² Մասնավորապես, դեպի Մեքքա կատարվելիք ուխտագնացության մասին. «Եվ մարդկանց համընդհանուր հրավիրի հաջջի, որպեսզի՝ հետիոտն կամ նիհար ուղտերին նստած, ամեն մի հեռավոր ճանապարհից դեպի քեզ գան» (Ղ. 22:27):

³ Տե՛ս Sahih al-Bukhari, 50, <https://sunnah.com/bukhari/2/43>, (19.08.2023):

նակ և իսլամի պատմության առաջին իսկ տարիներին, այլ անցել են կազմավորման երկար ուղի, ինչի արդյունքում էլ իսլամական տարբեր խմբերի շրջանում այս կամ այն կետը ավելի է կարևորվում կամ անտեսվում, հատկապես, երբ խոսքը ծայրահեղ ուղղությունների մասին է:⁴

Իսլամի հինգ հիմնասյուները յուրահատուկ դրսևորում ունեն ահլ-է հադդի (ahl-e haqq)⁵ շրջանում: Ղուլաթի⁶ այս ուղղությունը, ձևա-

⁴ Ալևիները, օրինակ, մերժում են իսլամի հինգ հիմնասյուները՝ փոխարինելով դրանք սուֆիզմից փոխառված Չորս դռների կոնցեպտով (լրիվ անունը՝ Չորս դռներ և քառասուն կանգառներ, թուրք. Dört Kapı Kirk Makam: Այդ չորս ուղիները, որոնք հավատացյալին տանում են Աստծու մոտ և յուրաքանչյուրն իր հերթին բաղկացած է տասը կանգառներից, հետևյալն են՝ 1. Շարիաթը՝ աստվածային օրենքների ամբողջությունը, 2. թարիղան՝ սուֆիական ուղին, 3. մարիֆաթը՝ աստվածային գիտելիքը, 4. հադիդաթը՝ ճշմարտությունը (Չորս դռների և քառասուն կանգառների մասին մանրամասն տես Sevim E., Path to the Universal Self in Haji Baktash Wali: Four Doors - Forty Stations”, *Spiritual Psychology and Counseling*, 2016 August 6 1(2), pp. 145–161:

⁵ Ահլ-է հադդ կամ ահլ-է հադիդաթ բառացի նշանակում է «ճշմարտության մարդիկ» կամ «ճշմարտության հետևորդներ», ունի սուֆիական ծագում և այս խմբի ինքնանվանումն է: Հայտնի են նաև յարեսան/յարսան, Ալի իլահի, դավուդի, քուրդ-բաչե (քրդի երեխա), խուրուս-քոշ (աքլոր սպանողներ), թումարի, քաքայի (միայն Իրաքում բնակվողների համար) անուններով: Բնակվում են հիմնականում երկրի արևմտյան շրջաններում, առաջին հերթին, Քերմանշահ նահանգում, դրան հարակից Լուրիստան ու Իլամ նահանգների որոշ հատվածներում, փոքր խմբերով՝ նաև Համադանում, Թավրիզում, Շիրազում, Ղազվինում: Կան լաքերեն և լուրերեն խոսող սակավաթիվ համայնքներ Լուրիստանում: Իրաքում քաքայիները ապրում են Սուլեյմանիյա (Դարաթունե, Խավար, Խավարաքոն և այլ շրջաններ) և Քիրքուք (Ալիսուրա, Ջինգլավա, Չանքար, Լհեբ, Մատիկ, Թոբգավա և այլ շրջաններ) նահանգներում, Մոսուլի և Խանաքինի շրջաններում, փոքր թվով՝ նաև Էրբիլում:

⁶ Ղուլաթը (ghulāt, թարգ.՝ չափազանցեցում, ծայրահեղացում), բազմաթիվ հոսանքների և խմբավորումների ընդհանուր անվանում է, որոնք շիայականության մեջ համարվում են ծայրահեղ: Մուսուլման տարեգիրները ծայրահեղ էին անվանում նրանց, ովքեր քարոզում էին «ոչ չափավոր» հայացքներ Ալլիի և նրա սերունդների հանդեպ՝ վերջիններիս վերագրելով աստվածային հատկանիշներ: «Ղուլաթ» տերմինը շրջանառության մեջ է դրվել ուշ շրջանի տասներկուիմամականների կողմից նրանց հանդեպ, ում գաղափարներն անընդունելի էին իրենց համար:

վորված լինելով XIV դարի վերջում- XV դարի սկզբին և հազեցած լինելով այլ կրոնական համակարգերից, մասնավորապես զրադաշտականությունից փոխառված բազմաթիվ էլեմենտներով, կրոնական սինկրետիզմի վառ օրինակ է: Նույնիսկ այնպիսի անկյունաքարային երևույթներ, ինչպես իսլամի հիմնասյուններն են, ոչ միշտ են պահպանվում առանց փոփոխությունների, երբեմն նույնիսկ ամբողջովին տրանսֆորմացիայի են ենթարկվում:

Ահլ-է հադդերի սուրբ գրքի՝ «Սարանջամի» քրդերեն տարբերակներից մեկում կրոնի հիմնասյունների վերաբերյալ կարդում ենք. «Yāri chachiyūn bāvāri wijā – Pāki wa rāstī nīstī wa ridā» (քրդ. Կրոնի հիմնասյունները չորսն են՝ մաքրությունը, բարեպաշտությունը, անգոյությունը և պատրաստակամությունը), որտեղ «մաքրությունը» ենթադրում է թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին մաքրություն: «Անգոյությունը» յուրաքանչյուր մարդու ներսում հպարտության, փառամոլության, էսասիրության, ինքնակամության, զգայական ցանկությունների ու բարոյական թուլության կատարյալ վերացումն է: Իսկ ահա «պատրաստակամությունը» հավատացյալի կողմից Աստծո ցանկությունները սեփական ցանկություններից գերադասելն է⁷: Ինչպես տեսնում ենք, այս ուղղության՝ Սարանջամում հիշատակված հիմնասյունները որևէ կապ չունեն իսլամում ընդունված հիմնասյունների հետ: Առաջին և կարևորագույն հիմնասյունը՝ շահադան, ո՛չ սուննիական, ո՛չ շիայական տարբերակով, թեկուզ և փոփոխված, չի հանդիպում ահլ-է հադդերի շրջանում:⁸ Մյուսները՝ աղոթքը, նվիրատվությունը, պահքն ու ուխտագնացու-

⁷ Weightman C.R., The Significance of Kitāb Burhān ul-Ḥaqq”, *Iran*, Vol. 2, 1964, pp. 83-103.

⁸ Իսմայիլիները շահադան չեն համարում հիմնասյուն, այլ հիմք, որի վրա հինգի փոխարեն հենվում են յոթ հիմնասյուններ՝ վելայաթ (նվիրվածություն Աստծուն և իմամին), թահարա (ծիսական մաքրություն), սալաթ (աղոթք), զաքաթ (նվիրատվություն), սաում (պահք ռամադանի ժամանակ), հաջը (ուխտագնացություն Մեքքա) և ջիհադ (սրբազան պատերազմ), Poonawala, I., *Isma‘ilism xi. Isma‘ili Jurisprudence*”, *Encyclopaedia Iranica* XIV, 2007, pp. 195-197, <https://www.iranicaonline.org/articles/ismailism-xi-ismaili-jurisprudence> (10.08.2023):

թյունը մեծապես տարբերվում են թե՛ ձևով, թե՛ բովանդակությամբ: Այժմ անդրադառնանք դրանց առանձին-առանձին:

Աղոթք

Անհատական, առանձին աղոթքը ահլ-է հաղղերի շրջանում չի կիրառվում, փոխարենը կարևոր է համարվում «ջամը (jam, պրսկ. հավաք)՝ համայնքի արական սեռի ներկայացուցիչների հավաքը, որի ժամանակ «բոլոր դժվարությունները գտնում են իրենց լուծումը»: Հավատում են, որ այս հավաքների ժամանակ Սուլթան Սահակը⁹ և հաֆթանը¹⁰ միշտ ներկա են: Ջամերը կազմակերպվում են ֆիքսված ընդմիջումներով և կարևոր իրադարձությունների կապակցությամբ: Ավրոմանում (Իրանի Քրդստան և Քերմանշահ նահանգներ) ջամ գումարվում է յուրաքանչյուր հինգշաբթի:¹¹ Դրանք կարող են լինել ցանկացած տեղում և ցանկացած ժամանակ, եթե երեք հոգի ներկա է և կամեկ սեյյեդ, որը կարող է գլխավորել այն: Ցանկացած ահլ-է հաղղ համայնք ունի ջամի համար հատուկ վայր՝ ջամխանե (*jamkhāneh*, պրսկ. ջամի տուն): Ինչպես մզկիթը՝ ջամխանեն հանրային տարածք է, որտեղ համայնքի յուրաքանչյուր անդամ մուտքի իրավունք ունի: Այն սովորաբար կառուցվում է փիրի տանը¹² մուրիդների՝ փիրի հետևորդ-

⁹ Սուլթան Սահակը (14-15-րդ դդ.) ահլ-է հաղղերի կրոնական ուսմունքի հիմնադիրն է, աստվածային յոթ մարմնավորումներից չորրորդը: Ծնվել է Սուլեյմանիայում, աղքատ ընտանիքում: Մայրը՝ Խաթուն Դայերեն, քրդական ջաֆ ցեղից Հասան Բեգի դուստրն էր, հայրը՝ Շեյխ Իսան, սուֆի առաջնորդ էր: Ըստ ավանդության, Սուլթան Սահակի ծնունդը հրաշագործությամբ էր պարուրված, քանի որ նա հայտնվել է աստվածային բազեի տեսքով: Հանդիպում է նաև Սուլթան Սոհակ, Սուլթան Իսհակ, Սուլթան Իսհաղ անուններով:

¹⁰ Ահլ-է հաղղերի տեքստերում ու հավատալիքներում աստված հազվադեպ է միայնակ հանդես գալիս: Գրեթե միշտ նրան ուղեկցում են հրեշտակները, և միասին նրանք կազմում են հաֆթանը (պրսկ. haft+tan, «յոթ մարմին»):

¹¹ Hosseini B., *Yārsān of Iran, Socio-Political Changes and Migration*, Oxford, UK, Palgrave Macmillan, 2020, p. 104.

¹² Ահլ-է հաղղերի համայնքը բաժանվում է երկու՝ հոզևոր և աշխարհիկ դասերի: Յուրաքանչյուր աշխարհիկ մարդ ունի իր հոզևոր ուսուցիչը՝ փիրը: Փիրերը

ների օժանդակությամբ: Կա առնվազն մեկ ջամխանե յուրաքանչյուր գյուղում: Համեմատաբար մեծ քաղաքներում խանդաններից¹³ յուրաքանչյուրն ունի իր ջամխանեն:¹⁴ Ջամխանեն սովորաբար ունի երկու սենյակ, որոնցից մեծում անցկացվում է հավաքը, իսկ փոքրը ծառայում է որպես նախասրահ, որտեղ սպասում են ջամին չմասնակցողները և այստեղից են ներս բերվում հյուրասիրությունները: Ջամը միշտ կազմակերպվում է կլոր շրջանի տեսքով, որը խորհրդանշում է համայնքի անդամների հավասար լինելը: Չնայած ահլ-է հաղդերի աղբյուրներում, մասնավորապես «Սարանջամում», նշում են, որ միայն ձեռնադրման ծես անցած տղամարդիկ կարող են մասնակցել ջամին, և ոչ մի կին և չձեռնադրված տղամարդ չի կարող մասնակցել հավաքին¹⁵, այնուամենայնիվ, կարծիքները և տարբեր հեղինակների պնդումները բավականին հակասական են: Օրինակ, Վ. Ժուկովսկին նշում է, որ ջամին չեն մասնակցում երեխաները, դեռահասներն ու կանայք, հավելելով, որ գուցե պատճառը այն է, որ շատ ահլ-է հաղդեր ամուսնացած են շիա կանանց հետ:¹⁶ Վ. Իվանովը, սակայն, պնդում է հակառակը, ասելով, որ հավաքներին մասնակցում են և՛ կանայք, և՛ տղամարդիկ, սակայն կանանց ներկայությունը ահլ-է հաղդերը ժխտում են, ծիսական օրգիաների մեջ մեղադրանքից խուսափելու հա-

---

սովորաբար սեյեդների ընտանիքից են, իսկ նրանց տունը հավաքատեղի է տարբեր ծեսերի համար:

¹³ Ահլ-է հաղդերի համայնքը ողջ աշխարհում բաղկացած է 11 ճյուղերից կամ ընտանիքներից, որոնք կոչվում են խանդան:

¹⁴ Ըստ Միր-Հոսսեինիի, 1992թ. կային 4 ջամխանեներ Քերենդում, վեցը՝ Սահնեում, երկուսը՝ Քերմանշահում և մեկը՝ Իսլամաբադում: Steu Mir-Hosseini Z., Faith, Ritual and Culture among the Ahl-e Haqq of Southern Kurdistan, *Kurdish Cultural Identity*, London, Zed Press, 1995.p. 133.

¹⁵ Safizādeh S., *Nāme-ye Sarānjām yā Kalām-e Xazāne*, 1375/1996, p. 567.

¹⁶ Жуковский В., *Секта “Людей истины” – Ahli hakk – вь Персии, Записки Восточного отдела Императорского Русского археологического общества*, Т. II, Вып. I., 1888. стр. 15.

մար:¹⁷ Ջիբա Միր-Հոսսեինին ևս նշում է, որ չնայած կին լինելուն, կարողացել է հետևել ջամին և իր ներկայությունը շրջան կազմած տղամարդկանց առանձնապես չի անհանգստացրել:¹⁸

Չամի մասնակիցները պետք է հոգով և մարմնով մաքուր լինեն, ծածկեն գլուխները և կապեն գոտիներ, դրանով ցույց տալով իրենց հարգանքն ու ծառայելու պատրաստակամությունը: Առհասարակ, մաքրությունը¹⁹, հետևաբար և լվացումը կարևոր նշանակություն ունեն աղ-է հաղղերի համար, քանի որ փաքին՝ մաքրությունը, հավատքի հիմքերից մեկն է: Լվացումը կարող է լինել ինչպես ամբողջական, այնպես էլ ոչ ամբողջական: Ամբողջական լվացումը նշանակում է ողջ մարմնով ընկղմվել ջրի մեջ, ոչ ամբողջական լվացման դեպքում գլխին և յուրաքանչյուր ուսին լցնում են երեք կուժ ջուր: Ջրի բացակայության դեպքում այն կարելի է փոխարինել մաքուր ավազով: Լվացվելիս արտասանում են հատուկ աղոթքներ:²⁰

Բացի սեյեդներից, որոնք գլխավորում են ջամը, կան ևս չորս պարտադիր անդամներ: «Քալամխանը» թամբուրի նվագակցությամբ երգում է քալամներ՝ չափածո կրոնական ստեղծագործություններ կամ հիմներ «խալիֆեն», որը պիտի 72 փորերից մեկի ժառանգը լինի (փաստացիորեն այս կանոնը չի պահվում և ցանկացած մարդ կարող է լինել խալիֆե), մատուցում է ուտելիք, «խաղեմը» ծառայում է «ջամ-

¹⁷ Ivanow W., *The Truth-Worshippers of Kurdistan. Ahl-i Haqq Texts*, Leidan: E.J. Brill, 1953, s. 78.

¹⁸ Mir-Hosseini, նշվ. աշխ., էջ 133-134:

¹⁹ Ծիսական մաքրությունը (արաբ. *ṭahāra*, պարսկ. *pākī*) իսլամի կարևոր կոնցեպտներից է: Լինում է երկու տեսակի՝ ներքին (մեղք կամ զանցանք գործելուց հետո հոգին մաքրելը) և արտաքին (մարմինը, հագուստը, կոշիկները, կենցաղային իրերը, տունը մաքրելը): Ներքին մաքրությունն իրականացվում է զղջման, ապաշխարանքի միջոցով, իսկ արտաքին մաքրությունը ենթադրում է գործողությունների ամբողջություն՝ մեծ լվացում՝ դոալ (*yosl*, օրինակ, երկար ճանապարհից, հիվանդությունից հետո), փոքր լվացում՝ վուդու (*wuḍūʾ*, աղոթքից առաջ), ավազով լվացում, ատամների մաքրում և այլն:

²⁰ Safizādeh, նշվ. աշխ., էջ 567:

նեշիններին»՝ ջամին մասնակցողներին, և «Ֆարրաշը», որը մնում է նախասրահում և օգնում խաղեմին: Մովորաբար սեյյեդն առաջինն է մտնում սենյակ և նստում դռան դիմաց: Նրա աջ կողմում նստում է քալամխանը, ձախ կողմում՝ խալիֆեն: Բացի այս երեքից, մյուսները նստելու որևէ կանոն չեն պահում: Առաջին մտնողը կռանում ու համբուրում է ջամխանեի շեմը, հետո համբուրում է արդեն ներկաների ձեռքը և գրավում իր տեղը: Ծեսի ժամանակ բոլորը լուռ են մնում, նստում են ծալապատիկ կամ ծնկաչոք: Երբ ջամը հայտարարվում է փակված, ոչ ոք չի կարող լքել սենյակը, շարժվել կամ փոխել տեղը, բացի խալիֆեից ու խաղեմից, ովքեր պետք է կատարեն իրենց պարտականությունները: Եթե ջամը մեծ է, խաղեմն ունենում է օգնական՝ ֆարրաշը, որը դրսում է մնում:²¹ Ջամի սկիզբը հայտարարում է խաղեմը, որ կանգնում է շրջանի մեջտեղում, դեմքով դեպի սեյյեդը, խոնարհվում է և բարձրաձայն ասում. «*Awwal o Ākher Yār*» (Առաջինը և վերջինը Ընկերն է):²²

Եթե ջամն ընդգրկում է նաև «դորբանի» կամ «խեդմաթ» (qorbānī, պրսկ. գոհաբերություն, xedmat, պրսկ. ծառայություն)²³, ապա խաղեմը ներս է բերում նաև ջրով կուժ և աման, որ մասնակիցները լվանան ձեռքերը: Առաջինը լվացվում է սեյյեդը, հետո ամանը շրջանաձև փոխանցում են, վերջում լվացվում է խաղեմը:²⁴

Նվիրատվություն

Ահլ-է հաղդերի շրջանում զաքաթին և խումսին փոխարինում են դորբանին ու խեդմաթը: Յուրաքանչյուր Ահլ-է հաղդ ընտանիք համայնքի արարողություններին պարտադիր մասնակցություն է ունե-

²¹ Նույն տեղում, էջ 126:

²² Yār՝ ընկեր բառը գուրանական ավանդություն մատնացույց է անում Աստծուն: Այստեղից է ծագում նաև համայնքի մեկ այլ անվանում՝ Yāresān կամ Yārsān:

²³ Զոհաբերության և ծառայության մասին տես «Նվիրատվություն» բաժնում:

²⁴ Kreyenbrook Ph., *God first and last: Religious Traditions and Music of the Yaresan of Guran*, Wiesbaden, 2020., p. 98.

նում, ըստ իր եկամտի՝ «նազր և նիյազ» (nazr, պրսկ. մատաղ, խոստացված զոհաբերություն, nīāz, պրսկ. կարիք) մատուցում և կանխիկ գումարով օգնում աղքատներին:²⁵ Հավաքի մասնակիցները անպայման իրենց հետ բերում են հյուրասիրություն՝ նազր, որը պետք է բավարարի հավաքի բոլոր մասնակիցներին: Նազրը լինում է մի քանի տեսակի.

1. Խեղմաթ – սա պարտադիր է կոնկրետ դեպքերում, օրինակ, ձեռնադրման ծեսի ժամանակ կամ պահքի վերջում: Այն իրենից ներկայացնում է մեկ ման²⁶ բրինձ, սերուցքային կարագ, աքլոր և մեկ ման հաց²⁷:

2. Նիյազ – սա նազրի տեսակներից է, որը բաժանում են ջամի ժամանակ որպես հարգանքի նշան և ուտում են հավաքի վերջում: Սրանք կարող են լինել ընդդեմ, նուռ, նաբաթ և այլ մթերքներ, բացի եփված ուտելիքներից: Բոլոր հյուրասիրություններից նիյազը ամենակարևորն է:²⁸

3. Շոքրանե (šokrāneh, պրսկ. շնորհակալություն) – ինչպես և նիյազը, բաժանում են ջամիանում, շնորհակալություն հայտնելով աստծուն նպատակին հասնելու հարցում:

4. Ղորբանի – բաժանվում է երկու խմբի՝ արյունոտ և անարյուն: Արյունոտ զոհաբերություններն են ցուլը, գոմեշը, ոչխարը (ինչպես տնային, այնպես էլ լեռնային), աքլորը, ուղտը, նուռը, ձմերուկը: Վերջին երկուսը արյունոտների շարքին են դասվում գույնի պատճառով: Անարյուն զոհաբերություններ են մշկընկույզը, շաքարը, հացը, աղը, նուշը, դավութը²⁹ և տապակած ձուկը:³⁰ Հարուստները բերում են ցուլ,

²⁵ Նույն տեղում, էջ 158.

²⁶ Մանը չափման միավոր է Աֆղանստանում, Իրանում, Իրաքում, Հնդկաստանում: Իրանի տարբեր շրջաններում այն տատանվում է 2,944-13,8 կգ:

²⁷ Safizādeh, նշվ. աշխ., էջ 569:

²⁸ Mir-Hosseini, նշվ. աշխ., էջ 124:

²⁹ Սիսեռի, ոսպի կամ ցորենի այլուրից, շաքարից ու հիլից պատրաստված քաղցրավենիք:

միջին խավը՝ ոչխար կամ աքլոր, իսկ աղքատները, օրինակ, մշկընկույզ: Կենդանիները պետք է լինեն արու և առողջ, առանց արատների: Տուլը, ոչխարը կամ ուղտը պիտի լինեն մեկ տարեկանից մեծ, աքլորը՝ վեց ամսականից մեծ: Կենդանիներին, որպես կանոն, մորթում է խադեմը՝ կանգնեցնելով նրան Քերմանշահի Փավե քաղաքից Իրաքի սահման տանող ճանապարհին գտնվող Սուլթան Սահակի գերեզմանի ուղղությամբ, մեծ փոսի վերևում, ուր մորթելուց հետո պիտի ընկնի կենդանու գլուխը: Զոհաբերությունից հետո միսը զգուշորեն բաժանվում է ոսկորներից, որպեսզի դրանք չվնասվեն:³¹

Եփված միսը և մյուս հյուրասիրությունները բաժանվում են ներկաների միջև և հատուկ աղոթքներ են կարդացվում: Առաջին բաժինը տալիս են սեյյեդին, ապա հաջորդաբար ուստելիքը բաժանում են ներկաներին: Ուստելուց առաջ խալիֆը աղոթք է կարդում, ասելով. «Թող նազրի հետ գա Ճշմարտությունը: Ընդունիր այն, ինչպես ողորմություն, թող Աստված լսի այս աղոթքը ի պատասխան նազրի, թող դրա ետևում չթաքնվի չարը»: Ճաշից հետո խադեմը հավաքում է սփռոցը, ապա նորից աղոթք կարդում. «Արքայի խոսքով, Փիր Բենյամինի պայ-

³⁰ Hešmatollah T., Ahl-e haqq, *Majāle-ye Vahid*, vol. 9-12, 1349/1970, p. 1421.

³¹ Չի կարելի ոսկորները թափել աղբը կամ տալ շների, անպայման պետք է թաղել: Ոսկորները պահելու ավանդույթը կապվում է Սուլթան Սահակի մասին առասպելի հետ, որի համաձայն Սուլթան Սահակը գետից ձուկ է բռնում, որպեսզի կերակրի իր ուղեկիցներին: Հետո նրան է մոտենում մեկ ուրիշ ձուկ և հարցնում, թե ինչու սպանեց իր կողակցին: Սուլթան Սահակը վերցնում է ձկան փշերը և ձկանը նորից կյանք պարգևում: Ոսկորներից կենդանուն վերակենդանացնելը տարածված պատկերացում է, որ ծագում է Կենտրոնական Ասիայից կամ Հնդկաստանից: Ըստ առասպելի՝ Շահ Ֆազլը՝ աստծո մանիֆեստացիաներից մեկը, մի օր, երբ ուստելիք չկար, իր մերձավորներին հորդորում է մորթել և ուստել իր վեցերորդ ուղեկցին՝ Բարրա անունով գառանը, բայց զգույշ լինել և չկտրել ոչ մի ոսկորներ: Ուստելուց հետո բոլոր ոսկորները դնում են Շահ Ֆազլի դիմաց, որը հարվածում է գետնին և Բարրային կենդանացնում: Այսպես Բարրան բազմիցս զոհաբերվում է և ամեն անգամ, ամբողջական ոսկորներից վերակենդանացվում, Bruinessen M. V., When Haji Bektash still bore the name of Sultan Sahak, Notes on the Ahl-I Haqq of the Guran district, *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, Istanbul: Éditions Isis, 1995, p. 126:

մանով, Դավուդի համաձայնությամբ, վազիր Փիր Մուսայի ոսկե քալամով, Ռամզբարի ծառայությամբ»: Երբեմն նաև ավելացնում է. «ջերմ սրտերում ծառաների սիրով»:³² Վ. Ժուկովսկու հաղորդմամբ, վերջին աղոթքը կարդում են նաև կենդանուն մորթելուց առաջ³³

Պահքը

Ահլ-է հաղերը պահքին հետևում են տարվա մեջ մեկ անգամ, միայն երեք օր, ձմռանը: Նուր Ալի-Էլահին³⁴ գրում է, որ ահլ-է հաղերի որոշ համայնքներ հետևում են մեկ պահքին, որոշ համայնքներ՝ երկու:³⁵ Թե կոնկրետ երբ են ահլ-է հաղերը պահք պահում, կախված է համայնքից: Որպես կանոն, այն ձմռան ամիսներին է լինում: Ըստ Ժուկովսկու, պահքը սկսվում է դեկտեմբերի 24-ին:³⁶ Ըստ ահլ-է հաղերի կողմից պատմվող մի առասպելի, մուսուլմանական պահքի համեմատ այն այդքան կարճ է տևում, քանի որ ահլ-է հաղերի նախնիները եղել են հեծյալներ, իսկ շիաներինը՝ հետիոտներ, և երբ մարգարեն խոսել է պահքի մասին, շիաները ետևում թիվը ճիշտ չեն լսել և երեքը հասկացել են երեսուն:³⁷

³² Минорский В. Ф. Материалы для изучения персидской секты “Люди истины” или Али-илахи, Ч. I, М.: тип. «Крестного календаря», 1911. – XXVI, стр. 62-63.

³³ Жувоский, նշվ. աշխ., էջ 16:

³⁴ Նուր Ալի-Էլահին (1895-1974), ավելի հայտնի որպես Օսթադ Էլահի, ահլ-է հաղերի առաջնորդ, միստիկ և պոետ Հաջջ Նեմաթոլլահին որդին է: Նա ահլ-է հաղերի կրոնական նորարար է համարվում, քանի որ վստահ էր, որ ասկետիկ հոգևոր կյանքի ժամանակն արդեն անցել է, փոխարենը հոգևորականությունը պետք է ակտիվ և արդյունավետ գործունեություն ծավալի հասարակության մեջ: 1963թ. հրատարակել է իր առաջին գիրքը՝ «Բուրհան օլ-հաղը»՝ նվիրված ահլ-է հաղերի համայնքի ձևավորմանը և ուսմունքի հիմնադրություններին, որտեղ առաջին անգամ հանրայնացվել են մինչ այդ գաղտնի պահվող կրոնական մի շարք տեքստեր:

³⁵ Nūr ‘Alī Elahī, Borhān ol-haqq, 152.

³⁶ Жувоский, նշվ. աշխ., էջ 15:

³⁷ Ivanow, նշվ. աշխ., էջ 22:

³⁷ Янечек, Янечек Е., *Вероучение Ахл-е хакк («Люди Истины») в контексте курдского этноса*, Магистерская диссертация, Санкт-Петербург, 2017, стр. 51.

Վ. Մինորսկու կողմից հրատարակված մի պատմության համաձայն պահքի ավանդույթը վերագրվում է աստվածային հինգերորդ մարմնավորման՝ Ղերմեզիի ժամանակաշրջանին: Ղաբալթաս ցեղից մի քանի հոգի մեկնում են Աշխարհի տիրակալի մոտ: Ճանապարհին մտածում են այն մասին, որ Աստված խոստացել էր, որ ընդառաջ կգա նրանց, ովքեր իր կողմ յոթ քայլ կանեն, ուստի պետք է իրենց հանդիպի: Այս մեծամիտ մտքերը բարկացնում են Ղերմեզիին, և նա հրամայում է, որ երեք օր շարունակ ձյուն ու անձրև գա, ինչի արդյունքում ճանապարհորդները մահանում են: Սակայն հետագայում աստված խղճում է նրանց, գալիս է նրան գոհվելու վայրը և վերակենդանացնում ճանապարհորդներին: Վերջիններս աղաչում են ներել իրենց: Աստված ներում է, ու նրանք սկսում են ծառայել Աստծուն և ի նշանավորումն այդ երեք օրվա, պահք են պահում:³⁸

Ս. Սաֆի-գադեի հաղորդմամբ, ահլ-է հաղդերն ունեն երկու պահք, որոնք հաջորդում են իրար: Դրանցից առաջինը «մարնավին» է, որի ծագումը կապվում է Սուլթան Սահակի փրկության հետ: Երբ Սուլթան Սահակը իր երեք ընկերների հետ մեկնում է Շեյխան, նրան սկսում են հետապնդել իր թշնամիները իր եղբոր գլխավորությամբ: Նա ընկերների հետ թաքնվում է քարանձավում, որի գոյության մասին մինչ այդ ոչ ոք չգիտեր: Այստեղ նրանք մնում են երեք օր, մինչև Աստծո կամքով սկսվում է փոթորիկ, որի արդյունքում թշնամիները մահանում են: Ուստի, այս երեք օրը ահլ-է հաղդերը պահք են պահում:³⁹ Մյուս պահքը, որի մասին Սաֆի-գադեն նշում է, կոչվում է «ղավալթաս»: Ձմռանը ահլ-է հաղդերի համայնքից մի խումբ մարդիկ պայմանավորվում են, որ պահքը պետք է պահեն Շահու լեռան գագաթին, բայց ճանապարհին առատ ձյուն է տեղում, և նրանք թաղվում են ձյան

³⁸ Նույն տեղում, 52:

³⁹ Saffzādeh, նշվ. աշխ., էջ 10:

տակ: Այստեղ նրանք մնում են երեք օր, մինչ Սուլթան Սահակը գալիս և փրկում է նրանց:⁴⁰

Պահքի օրերին ամեն երեկո, մայրամուտից հետո ջամ է հավաքվում, համայնքի անդամները իրենց հետ նազր են բերում ու ուտում այն, թամբուրի նվագակցությամբ քալամներ են երգում և մեկնաբանում դրանք երիտասարդների համար: Առաջին երկու օրը կոչվում են «Դավուդի օր» և «Բենյամինի օր», իսկ երրորդ օրը՝ «Շահի», այսինքն Աստծո օր, որին հաջորդում է «Էյդ-է Խավանդգարի» (Eyd-I Khāwandgārī) տոնը առաջին ձմեռային լիալուսնի ժամանակ:⁴¹

Ուխտագնացություն

Ուխտագնացությունը Քա'աբա ահլ-է հաղղերի կողմից խրախուսվում է, սակայն պարտադիր չի համարվում: Չնայած Աստված ամենուր է, կան սրբավայրեր (օրինակ, Սուլթան Սահակի դամբարանը Շեյխանում, Բաբա Յադեգարինը՝ Դալահուի լեռներում, Դավուդինը՝ Չարդայում, Բենյամինինը՝ Քիրինդ քաղաքի մոտակայքում և այլն), որոնք աստվածային մանիֆեստացիայի խորհրդանիշ են և այդտեղ ուխտագնացությունները հավասարազոր են հաջջին: Ահլ-է հաղղերը հավատում են, որ Սուլթան Սահակի դամբարանը որպես ուխտատեղի ոչնչով չի զիջում Նաջաֆին⁴², ուստի այստեղ այցելելը համարվում է ուխտագնացություն Աստծո տուն:⁴³

Ըստ ահլ-է հաղղերի ավանդական և կրոնական աշխարհայացքի, ցանկացած կարևոր երևույթ, որ տեղի է ունենում աշխարհում, տեղի է ունենում նաև Գուրանում, ուստի ուխտագնացության համար կարիք չկա հասնել որևէ հեռու տեղ, որովհետև ցանկացած կարևոր վայր ունի իր հավասար զուգահեռը այստեղ: Օրինակ, Քա'աբան Մեքքա-

⁴⁰ Kreyenbrook, նշվ. աշխ., էջ 109:

⁴¹ Hosseini, նշվ. աշխ., էջ 189:

⁴² Քաղաք հարավային Իրաքում, շիայական կարևորագույն սրբավայրերից մեկը:

⁴³ Kreyenbrook, նշվ. աշխ., էջ 163-164:

յում հավասարազոր է Դավահուի լեռներում, Սար-է Փու-է Ջոհաբից հյուսիս գտնվող Բաբա Յադեգարի գերեզմանին:⁴⁴

Հարկ է նշել, սակայն, որ սա չի փոխում կիրլայի ուղղությունը ա-հլ-է հաղղերի համար: Նրանք, ինչպես և մյուս մուսուլմանները, աղոթում են Մեքքայի ուղղությամբ:

Կարևոր ուխտատեղի է նաև Իմամ Ռեզայի դամբարանը Մաշհադում՝ Իրանի սրբազան կենտրոններից մեկում, քանի որ Իմամ Ռեզան համարվում է Դավուդի մարմնացում:

Առհասարակ, այցելությունները սրբավայրեր կարևոր դեր են խաղում ահլ-է հաղղերի կրոնական կյանքում: Դա կարող է լինել որևէ սրբի գերեզման, ինչպես Սուլթան Սահակի կամ Բաբա Յադեգարի դամբարանները, կամ կրոնական նշանակության այլ վայրեր, օրինակ, Սարանեում Թուրշամին⁴⁵ կամ Ղոսլան աղբյուրը, որը հրաշագործ կերպով արարվել է Բաբա Յադեգարի կողմից:

Սրբավայր գալով, համբուրում են դռան շրջանակը կամ շեմը: Եթե այստեղ պահպանվում են որևէ կրոնական գործչի մասունքներ, հավատացյալը պտտվում է դագաղի շուրջը և համբուրում այն ծածկող կտորը: Նման ուխտագնացությունները համարվում են այցելություններ այն մարդուն, ում նվիրված է սրբավայրը: Հաճախ այստեղ մնում են մի քանի օր, և եթե սրբավայրում կա սեյեդ, կարող է նիյազ մատուցվել:⁴⁶

Ըստ տարածված սովորության, ահլ-է հաղղի հետևորդները որևէ բարդ, կարևոր կամ վտանգավոր գործի մեկնարկից առաջ ուխտագնացություն են կատարում Զարդայի մոտ գտնվող Դավուդի գերեզմանին և նրանից աջակցություն խնդրում:⁴⁷

⁴⁴ Bruinessen, *When Haji Bektash still bore the name of Sultan Sahak*, 133.

⁴⁵ Թուրշամին Քերմանշահ նահանգի Գուրան շրջանի գյուղերից է և ուխտատեղի է ոչ միայն ահլ-է հաղղերի, այլև ալևիների համար (նույն տեղում, 121):

⁴⁶ Kreyenbrook, նշվ. աշխ., էջ 114-115:

⁴⁷ Bruinessen, Bruinessen M. V., *Veneration of Satan Among The Ahl-e Haqq of The Guran Region, Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies*, 2014, vol. 3-4, p. 21.

Այսպիսով, վերոշարադրյալից կարող ենք մի քանի հստակ եզրակացություններ անել: Ահլ-է հադդ ծայրահեղ շիայական հոսանքը իսլամի հինգ հիմնասյուների փոխարեն ունենալով սեփական չորս հիմնասյուները, չի հետևում շահադային, օրը հինգ անգամյա աղոթքին, չի վճարում զաքաթ և խումս, չի հետևում Ռամադան ամսվա պահքին, Մեքքա, Մեդինա և Քա'աբա կատարվելիք ուխտագնացությունը չի համարում պարտադիր, այլ փոխարինում է դրանք սեփական գաղափարախոսությունից բխող ծիսակարգերով: Կազմակերպում է ջամըստ անհրաժեշտության, հատուկ առիթների դեպքում (որոշ վայրերում, շաբաթական մեկ անգամ), նվիրատվություններ և հյուրասիրություններ է կազմակերպում միայն իր համայնքի անդամների համար, պահքը տարվա մեջ միայն երեք օր է, ուխտագնացությունները մեծամասամբ կատարվում են դեպի ահլ-է հադդերի համար սրբավայր հանդիսացող վայրեր:

ПЯТЬ СТОЛПОВ ИСЛАМА В РЕЛИГИОЗНОЙ СИСТЕМЕ АХЛ-Э ХАКК

*Арпине Арушанян*⁴⁸

Пять столпов ислама - шахада, молитва, милостыня, пост и поломничество, обязательны для всех мусульман, и для суннитов, и для шиитов, но крайнешиитские течения часто не следуют им, видоизменяют их или заменяют каким-либо другим, локальным эквивалентом. Например, в Саранджаме, священной книге ахл-э хакков, живущих преимущественно в западных регионах Ирана, отчасти также в Ираке, обсуждая о столпах религии, говорится не о вышеупомянутых пяти, а только о четырех, совсем других столпах. Эта религиозная группа считает столпами: чистоту, благочестие, небытие и услужливость. Шахада вообще отсутствует, молитва заменена на джам, пожертвование заменено ритуальными жертвоприношениями и угоще-

---

⁴⁸ Арпине Арушанян - – преподаватель кафедры Иранистики факультета Востоковедения ЕГУ. Эл. почта: a.arushanyan@ysu.am, ORCID` 0009-0006-49755-5617.

ниями, длительный пост заменяется трехдневным постом один-два раза в год, а паломничество в Мекку или Медину заменяется посещением святынь ахл-э хакк.

В этой статье мы подробно рассмотрим проблемы сохранения пяти столпов ислама среди ахл-э хакк и постараемся выяснить причины замены их другими вариантами.

Ключевые слова: ахл-е хакк, пять столпов ислама, шахада, молитва, милостыня, пост, паломничество.

FIVE PILLARS OF ISLAM IN THE RELIGIOUS SYSTEM OF AHL-E HAQQ

*Arpine Arushanyan*⁴⁹

The five pillars of Islam - shahada, prayer, almsgiving, fasting, and pilgrimage are obligatory for all Muslims, both Sunni and Shia, but the extreme Shia sects often do not follow them, modify them, or replace them with some other local equivalents. For example, in Saranjam, the holy book of the Ahl-e-Haqq, living mainly in the western regions of Iran, partly also in Iraq, referring to the pillars of religion, not the above-mentioned five are spoken about, but only four others, considered as pillars by this religious group: Purity, Truthfulness, Non-existence (of the ego), and Acceptance (of God's Will).

Shahada is generally absent, the prayer is replaced by jam, the almsgiving is replaced by ritual sacrifices and treats, the long fast is replaced by a three-day fast once or twice a year, and the pilgrimage to Mecca or Medina is replaced by a visit to the shrines of the Ahl-e-Haqq.

In this article, we will take a detailed look at the problems of preserving the five pillars of Islam among the Ahl-e-Haqq, and we will try to find out the reasons for replacing them with other options.

Keywords: *Ahl-e haqq, five pillars of Islam, Shahada, Prayer, Almsgiving, Fasting, Pilgrimage.*

---

⁴⁹ Arpine Arushanyan is a lecturer at the Department of Iranian Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU. Email: a.arushanyan@ysu.am, ORCID' 0009-0006-49755-5617.

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Жуковский В., Секта “Людей истины” – Аһлі һакк – въ Персіи, *Записки Восточного отдела Императорского Русского археологического общества*, Т. II, Вып. I, 1888.
2. Янечек Е., *Вероучение Аһл-е һакк («Люди Истины») в контексте курдского этноса*, Магистерская диссертация, Санкт-Петербург, 2017.
3. Bruinessen M. V., When Haji Bektash still bore the name of Sultan Sahak, Notes on the Aһl-I Haqq of the Guran district, *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, Istanbul: Éditions Isis, 1995, pp. 117-38.
4. Bruinessen M. V., Veneration of Satan Among The Aһl-e Haqq of The Guran Region, *Fritillaria Kurdica. Bulletin of Kurdish Studies*, 2014, vol. 3-4, pp. 6-41.
5. Hosseini B., *Yārsān of Iran, Socio-Political Changes and Migration*, Oxford, UK, Palgrave Macmillan, 2020.
6. Ivanow W., *The Truth-Worshippers of Kurdistan. Aһl-i Haqq Texts*, Leidan: E.J. Brill, 1953.
7. Kreyenbrook Ph., *God first and last: Religious Traditions and Music of the Yaresan of Guran*, Wiesbaden, 2020.
8. Mir-Hosseini Z., Faith, Ritual and Culture among the Aһl-e Haqq of Southern Kurdistan, *Kurdish Cultural Identity*, London, Zed Press, 1995.
9. Nūr ‘Alī Elahī, *Borhān ol-haqq*, 6th edition, 1354/1975.
10. Poonawala, I., Isma‘ilism xi. Isma‘ili Jurisprudence”, *Encyclopaedia Iranica* XIV, 2007, pp. 195-197, <https://www.iranicaonline.org/articles/ismailism-xi-ismaili-jurisprudence>.
11. Safizādeh S., *Nāme-ye Sarānjām yā Kalām-e Hazāne*, 1375/1996.
12. Sevim E., “Path to the Universal Self in Haji Baktash Walī: Four Doors - Forty Stations”, *Spiritual Psychology and Counseling*, 2016 August σ 1(2), pp. 145–161.
13. Hešmatollah T., Aһl-e haqq, *Majāle-ye Vahid*, vol. 9-12, 1349/1970, pp. 1411-1422.
14. Weightman, S.C.R., “The Significance of Kitāb Burhān ul-Ḥaqq”, *Iran*, Vol. 2 (1964), pp. 83-103.